

ЕТНОГРАФСКОТО МНОГООБРАЗИЕ В КЪРДЖАЛИЙСКИЯ РЕГИОН – МОСТ МЕЖДУ МИНАЛО И СЪВРЕМИЕ

Йова Стефанова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Целта на доклада е да представи етнографския облик на Кърджалийския регион през различни периоди от време. Докладът съдържа подробно описание на традиции, обичаи, религия, занаяти и култура на отделните етнически групи. Търсят се приликите и разликите в цялостния етнографски модел. Доказателство за толерантността на община Кърджали към различните етнически групи е фактът, че в културния календар на общината наред с националните празници присъстват и празниците и фестивалите на различните етнически групи от региона.

Ключови думи: традиции, обичаи, религии, занаяти, култура.

Въведение

В сърцето на Източните Родопи, на двата бряга на река Арда, е разположен Кърджалийският регион с необикновено минало и богата история. В продължение на векове той е бил люлка на различни цивилизации и култури. Тук са си дали среща траки, елини, римляни, славяни, прабългари, византийци и латинци. Историята е отредила в този район да съжителстват мирно различни етноси – българи, турци, българомохамедани, евреи, арменци, роми, които се трудят, живеят и празнуват различно и заедно. Кърджалийският ареал е носител на множество културни пластове и е свидетел на исторически събития, оставили ярки следи в етнографското многообразие на региона.

Методология на изследването

Използван е методът на сравнителния анализ, като в изследването са включени представители на всички етноси от региона. Проведени са разговори с местни жители и посещение на Фестивала на толерантността, знаков за региона.

Резултати

1. Традиции. Семейство и семейни отношения у родопските българи. Родопските материали показват, че и тук, както и в други краища на България, развитието на семейството и семейните

отношения се подчинява на едни и същи социално-икономически и културно-исторически закони. Те дават облик и характеристика на родопското семейство. В миналото големите домакинства в родопския край са били характерни за населението, занимавало се със селскостопански труд и задоволявало потребностите си с полунатурално по своя характер стопанство. Родопските големи домакинства се делят на следните три вида: а) бащата – глава на домакинството, и неговите неженени синове и дъщери, б) семействата на оженените синове, в) двама братя или повече братя или сестри със своите оженени синове и техните семейства. Това са братските домакинства, които единично съществуват в твърде изостанали мюсюлмански села. При тези братски домакинства глава на домакинството обикновено е по-старият брат или сестра, на чието име се води и земята в общинските регистри [1].

Културни традиции, празници и обичаи. В Източните Родопи пълнотата на празнично-обредното традиционно наследство се обуславя от вековното съжителство на християнството и исляма и поредицата модифицирани елементи на светските празници и чествания през годините от следосвобожденския период до наши дни. Тук се включва празничната обредност на българите християни – преселници от Тракия и Мала Азия, евреите, арменците, среднородопските българи и местните заварени.

Сред местното население, изповядващо исляма, разнообразието се поддържа от отделните мюсюлмански групи – сунити и шиити.

Първата голяма група традиции, празници и обичаи представят наследената през вековете обредност, свързана с двете религии, които са основни изповедания за населението на Кърджалийска област. Най-тясно вплетени в живота на хората са празниците от религиозния календар – Коледа, Великден, имен ден (за християните) и Рамазан байрам (21 април), Курбан байрам, Бебек гезеси, сунет (за мюсюлманите).

Обичаите на християните, свързани с Коледа (25 декември) започват от предишната вечер – Бъдни вечер, и продължават три дни. Великден е най-големият християнски празник, очакван от всички, като вярващите го посрещат с предварителен пост. Възвестяването на Възкресението става в 24 часа в тържествена обстановка на запалени свещи на богомолците и звън на църковни камбани, след което се прави литийно шествие около храма, последвано от Света литургия. Към религиозните традиции отнасяме и отбелязването на имените дни. Те се определят според имената на отделните светци и датите, посветени на тях в църковния календар [2].

За мюсюлманите от двата байрама по-популярен и почитан е Курбан байрам. Той продължава четири дни. Рамазан Байрам е познат още като Шекер байрам – празник на отговяването. През целия месец Рамазан мюсюлманите от зазоряване до залез-слънце не ядат и не пият нищо. Месец Мухаррем сред мюсюлманите е известен като месеца на Ашурето. Името Ашуре идва от това, че съвпада с десетия ден от месец Мухаррем и в буквален превод означава „десерт“. Бебек гезеси е посещение на бебе или малко дете от близки и роднини. В мюсюлманската религия сунетът (обрязването) е много важен ритуал, който олицетворява жертва на плът в името на Аллах [2].

2. Обичаи. Християнски празници и обичаи у родопските българи: Коледа (25 декември); Бабинден (21 януари); Конджурови дни (между Коледа и Игнажден); Трифоновден (14 февруари); Благовец (25 март); Великден; Гергьовден (6 май); Петровден (29 юни); Йордановден (6 януари), у мохамеданите известен като Вудици, когато се хвърля кръстът по „кравино време“; Костадиновден – най-големият празник за овчарите и скотовъдците, наричан още „предуй“ [1].

Други традиции и обичаи. Сукничка – при първото доене на овцете; Еньовден – девойките се събират и берат всякакви цветя; Пуганова неделя – за да не ходят в къщите и домовете пуганци; Буганчева неделя – на този ден жените нито перат, нито готвят; Велики четвъртък; Сурвак, или Нова година.

В описаните и разгледани някои обичаи на българите християни и мохамедани от родопския край ясно се виждат общите белези в традициите на родопското население, независимо от етнос и вероизповедание [1].

3. Религии. Религия и религиозно поведение. Важни центрове на религиозна дейност са къзълбашките текета и тюрбета. За разлика от ортодоксалните ислямски храмове, в текетата и тюрбетата на алианската общност жените имат равни с мъжете религиозни права. Много християни също почитат и посещават къзълбашките свети места, някои от които са запазили имената на християнски светци. Християни търсят понякога изцеление от ходжи за „разваляне на магии“, мюсюлмани пращат дарове в църква, палят свещи за здраве и искат да им се чете молитва за различни събития. Сунити и християни участват в общи събирания и курбани в текета, тюрбета и параклиси, край кладенци и места с лековито аязмо.

Голяма част от религиозната обредност при християните и мюсюлманите се изпълнява в дома – служби и молитви при влизане в

ново жилище, при раждане, сватба, погребение, помен и други поводи, като на тези свещенодействия обикновено присъства цялото семейство, за да припознае своята религиозна общност [3].

4. Занаяти. Занаяти и традиции при арменците. Занаятите са причина арменците да се заселят в Кърджали. Много от родовете в града започват да се занимават с кираджилък, сиреч превоз на стоки с каруци. Масово заселване на арменци в Кърджали става след построяването на жп линията през 1932 г. Имат репутация на коректни превозвачи. Родът на Кеворк и Артин Съваджян са търговци на обувки и в Хасково са открили първата борса за обувки. Арменци има и търговци, занаятчии (златари, тенекеджии, часовникари), а жените са домакини. Арменците са кираджии, тенекеджии, търговци, златари. Манук Хорсикян отваря фабрика за коприна „Свила“ в Хасково. През 1950 г. Манук Хоренкян отваря първата часовникарска работилница в града. Със специален занаят ще се запомни и Малине Топузлян – аптекар. Да си аптекар по онова време, означава сам да си приготвяш медикаментите. Агоп Еничерян е фотограф. Фотоапаратът му е предаден от дъщеря му в РИМ – Кърджали.

Арменската кухня: арменците предпочитат да използват в ястията си бяло брашно, краве масло, зехтин, ванилия и канела. Типично ястие е „анушабур“ (сладка супа). Обикновено се прави на коледните празници и съдържа варено жито, стафида, сушени плодове, ядки, розовата вода и канела. Неизменна част от зимната арменска трапеза е „кайсери пастърма“.

Много често арменците, които живеят в България, поради различия в църковните календари празнуват „двойно“. Преди всичко празнуват Възкресение, като обичаите са идентични с тези на източноправославните. Към арменските традиции спадат емблематичните арменски балове и вечеринки. Всеки град, в който живеят арменци, има определени дати за провеждането им. Всички са изискано облечени и празнично настроени. Връхна точка на бала е старинният танц кадрил. Най-важната фигура е човекът, който командва кадрила [1].

Еврейската общност и занаяти в Кърджали. С присъединяването на източнородопската област към България след 1912 г., в мечтата за модернизация и с новата вълна заселници от всички краища на страната, както и с бежанци от Беломорска Тракия и Южна Македония, в Кърджали пристигат и се заселват 40 – 50 еврейски семейства. Новопристигналите еврейски фамилии са сефарадски евреи, пришълци от Одрин, Солун, Димотика и Кавала. Много скоро след заселването си в Кърджали еврейската общност

сформира своя обществена институция – Еврейска община (1924 г.) с председател Яко Адут. В периода 1914 – 1939 г. евреите в Кърджали играят важна роля в икономиката на града и тук са регистрирани 14 действащи фирми на еврейски фамилии: кинкалории, кафеджийница, складове за тютюн, шекерджийница, склад за кожи, галантерии, фирма за търговия със стъklarски изделия, сарафски работилници, три дружества за тютюн на Фархи и Герон, които изкупуват и преработват тютюна от селата в собствена фабрика в града и изнасят цигари за Европа и Америка, като подпомагат нововъзникналите културни, женски, спортни и младежки еврейски дружества, както и построяването на синагога. Еврейският квартал се намира до пазара, многобройни са евреите занаятчии (шивачи, стъклари, сладкари), както и сарафи, счетоводители, продавачи на банички и семки, търговци на брашно, жито, стъкло, платове, каучук, шевни машини. Братята Барух и Моис Чакърови имат важен принос за развитието на кинематографията в града. През 1924 г. с дарения от Консисторията, с подкрепата на местните еврейски семейства и на тютюневата фирма „Фалхи и Герон“, върху терен, подарен от Кемал Ешкенази, е построена и кърджалийската синагога в испано-мавритански стил, по проект на арх. Н. Мунджиев. Синагогата е място за събрания и играе важна роля в националния и религиозния живот на евреите [1].

Тракийските бежанци и културно-просветна дейност. Първата преселническа вълна е след 1913 г. в Ивайловградско. През 1924 г. в Кърджали са отседнали 104 семейства от Беломорска Тракия, 64 семейства от Македония и 23 семейства от Добруджа. Пристигналите са офицери, търговци, занаятчии. За да задържи тук семействата от Беломорска Тракия, правителството увеличава заплатите на чиновниците. Всички са обхванат от свои културно-просветни и благотворителни организации. Успоредно с това, благодарение на тракийските организации, в по-големите центрове в района са построени църкви и училища и се развива културна дейност сред населението. Създадени са и действат самодейни фолклорни състави и театрални трупи, които гостуват и канят гости от други населени места. Нова надежда за тракийските бежанци се появява с началото на Втората световна война.

5. Култура. Къща и жилище на родопските българи. В Източните Родопи къщите са били от камъни и дърво, зидани от глина, и дървени – от дървени талпи. Имало е едноетажни и двуетажни, с каменен приземие за обор. Жилищните помещения не са имали прозорци. Огнището при много къщи е било отделено от стената,

поставено към средата на помещението, открито. Отстрани на покрива е имало малък отвор („пролука“), служел за проветряване и осветление. Стаите са били тъмни. Обикновено къщите са били с едно или две жилищни помещения и рядко с повече, всяко помещение се е обитавало от отделно семейство. В къщите, строени през втората половина на XIX век, няма съществени отлики в разпределението и предназначението на помещенията, но са с врати и прозорци [4].

Българската народна носия в Източните Родопи. Облеклото на българите християни и българите мохамедани в Източните Родопи показва общи белези по отношение на материала. А начинът на влагане на различните по естество и качество материали в отделните части на костюмите изтъква привичното в това отношение за българското народно облекло. Например преобладаването на тъканите от растителен произход – коноп, лен, памук, в изработката на основни дрехи, като риза, както и на различни видове кърпи за забраждане и др. е присъщо за традиционното българско облекло. Елементите на носиите на българите мохамедани, наложени чрез религиозния натиск, като фередже, гащи и др., са приготвяни подобно на връхните дрехи в носиите на християните, от вълнени тъкани.

Докато българите християни са преминали почти изцяло към занаятчийски изработеното мъжко горно облекло, българите мохамедани до късно предпочитат домашно приготвените негови части, например чорапи, терлици, шапки и др. Посочените, както и други различия в начина на производство на традиционното облекло у двете верски групи свидетелстват не само за общо начало, но и за различен темп на икономическо и културно развитие. Домашно произведеното облекло на българското население в Източните Родопи, независимо от вероизповеданието му, се противопоставя на носиите на местното население с мюсюлманско вероизповедание, които са обикновено от материали, доставяни по търговски път.

Женска носия. Бива два главни вида, широко разпространени из страната – саяна и сукманена. Но те имат много общи части и белези, както основни, така и второстепенни. Ризата, наричана почти повсеместно с това название, е централна и неизменна част на двете женски източнородопски носии. Ризата в женското облекло навсякъде е преминала в долна дреха. Докато у българките християнки тя е покрита в основната си част и на показ са изложени краищата ѝ – яка, пазви, поли, ръкави, у българките мохамеданки остава открита в по-голямата си част. Различията се дължат на нееднакъв ход в културното развитие на двете верски групи. Горната дреха към женските носии в Източните Родопи от вида на саята се обединява по основните си показатели в няколко комплекса. Повсеместно

разпространен начин за носене на саята е с „крила“ – „крилата сагя“, тоест с предници, завърнати нагоре и назад и взаимно свързани на кръста. Докато у българките християнки тя продължава да се усъвършенства и достига известен връх по форма и украса, у българките мохамеданки спира на по-ранен стадий. Това явление трябва да се отнесе по време към разделянето на населението по религия, което довежда и до различие в икономическото и културното развитие на двете групи [4].

Мъжка носия. Почти из цялата област на Източните Родопи още се пазят предания и дори спомени за бяло мъжко облекло, с корени в древна славянска култура. Това старинно облекло сравнително рано се заменя от чернодрешното като плод на силно развитите тук занаяти за облекло. Но дори новият начин на производство и наложената религия не са могли да заличат старите разновидности на мъжкото облекло в Източните Родопи. Местното чернодрешно облекло се явява в две разновидности, разграничени, ако и не напълно, по географско разпространение. И в Източните Родопи преобладава чернодрешното облекло в широко разпространената из страната разновидност, съставено от потури и горни къси дрехи с праволинейни форми, от домашна тъкан в естествения тъмен цвят на вълната, украсени с черни гайтани и допълнени от червен пояс. Измежду дрехите за горната част на тялото най-често използвани са: „антерия“ от памучен плат с тънка подплата, наричана дори и „антериена риза“ поради предназначението си на долна дреха с ръкави и срещащи се предници. Елемент на мъжките носии, който е използван като ярка демонстрация на религиозна принадлежност, е шапката. Коженият калпак, наричан някъде „гусла“, е отличителен белег на българите християни. Червеният фес със завит около него шал е свидетелство за мохамеданско вероизповедание. Но при еднакви условия на труд тези различия постепенно отпадат. Така при усилена земеделска работа както коженият калпак, така и червеният фес се заменят от памучна кърпа, а овчарят в планината независимо от религиозната си принадлежност налага плетен терлик или плъстен „келеф“. Връхна дреха, свързана с главния поминък – висопланинското животновъдство, е овчарският шал от вълнена, четворна дебела тъкан, независимо от вероизповеданието. Той е постелка и завивка в планината, а също и празнична премяна. Еднакво от българи християни и българи мохамедани се употребява вълненото, често дори козиняво „кепе“ без ръкави или с къси ръкави. Принадлежностите за обуване, също така обусловени от производството и условията на труд, са почти навсякъде еднакви: цървулите с остри върхове и бели

вълнени навои, пристегнати с кожени ремъци – „сукари“, и „калцуни“ – подобни на ботуши, „лапчуни“ – като плитки обувки, и др. [4].

Заклучение

През Средновековието населението в Кърджалийския регион е изцяло българско. През периода на османското владичество се променя етническият състав – българи, местно население с мюсюлманско вероизповедание и помаци. След Освобождението тук намират убежище много преселници (евреи, арменци и бежанци от Беломорска Тракия). Това съвместно съжителство изгражда една многообразна етнографска мозайка, изразена в областта на културата, традициите, занаятите, бита и празниците. Различията са довели до многообразие и толерантност, споделени в общи празници и фестивали. Фестивалът на толерантността е знаков за региона, съпроводен е с традиционни танци, носии и ястия. С право можем да наречем Кърджали столица на толерантността.

Изводи:

1. Двете големи етнически общности – българи и турци, в региона на Кърджали създават богато културно многообразие.

2. С разнообразния си културен календар Кърджалийският регион заема достойно място на културната карта на България.

3. В пъстрата мозайка от етноси с различни традиции и култури съществува атмосфера на добри взаимоотношения, мирно съжителство и взаимно зачитане на традициите.

4. Всеки от етносите е допринесъл за обогатяването на културно-историческия модел на Кърджалийския регион – евреите и арменците със своите занаяти и със своята богата читалищна и културно-просветна дейност, турците със своите богати традиции и обичаи и пословично трудолюбие и българите със своите умения в областта на земеделието, животновъдството, занаятите и фолклорните традиции.

5. В празнично-обредната система на отделните етнически групи ярко се подчертава тяхната идентичност, като се споделят два принципа. Първият – грижа за запазване на самобитността, при зачитане и толерантност към обредността на другия. Вторият принцип засяга мюсюлманската общност, която все повече се отваря към празнично-обредните явления с общонационален характер. Двата принципа отразяват пътя от традицията към съвременността на Източнородопския регион.

6. От прегледа на носиите на двете големи верски групи – християни и мюсюлмани, в Източните Родопи е очевидно единството в техните основни белези. Саяната носия е част от една обща

балканска култура и трябва да се отнесе към периода на разцвета на Средновековието, предшестваш османското нашествие. Мъжката носия – типичната чернодрешна носия, се свързва пък с мъжкото облекло в Югоизточна България от периода преди помохамеданчването. Облеклото на българите мохамедани запазва чиста българската си основа поради бавното си развитие. Днес бързо изчезват белезите на религиозната и социалната принадлежност, отразявани в облеклото. Българите мохамедани дори изпреварват своите съселяни българи християни, като преминават направо към съвременен облекло.

References/Литература

1. **Cherkeзов, Todor.** Bit, tradicii i zdrave v Iztochnite Roropi. Kardzhali, 2011.
[**Черкезов, Тодор.** Бит, традиции и здраве в Източните Родопи. Кърджали, 2011.]
2. **Narodna i bitova obshtnost na rodopskite balgari.** Sofia, 1969.
[**Народна и битова общност на родопските българи.** София, 1969.]
3. **Veleva, M.** Za kulturno-istoricheskoto razvitie na Iztochnite Rodopi po danni na mestnite nosii. Sb. Ahrida, Kardzhali, 1985.
[**Велева, М.** За културно-историческото развитие на Източните Родопи по данни на местните носии. Сб. „Ахрида“. Кърджали, 1985.]
4. **Zhilishteto i oblekloto na rodopskite balgari.** Sofia, 1969.
[**Жилището и облеклото на родопските българи.** София, 1969.]

За автора

Йова Стефанова е докторант в катедра: „Културно-историческо наследство и туризъм“ в Университета по библиотекознание и информационни технологии. Темата на дисертационния ѝ труд е: „Културно-историческото наследство на Кърджалийския регион, потенциал за развитие на културния туризъм“, с научен ръководител проф. д-р София Василева. Има участие в две международни научни конференции: научна конференция „Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век“, с доклад: „Празници и фестивали в Източните Родопи“, и научна конференция „Интелигентният град“, с доклад: „Умният град“.

За контакт с автора: iovastefanova@abv.bg

ETHNOGRAPHIC DIVERSITY IN KARDZHALI REGION – A BRIDGE BETWEEN PAST AND PRESENT

Yova Stefanova

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The aim of the paper is to present the ethnographic appearance of the Kardzhali Region in different periods of time. The paper contains a detailed description of the traditions, customs, religion, crafts and culture of the different ethnic groups. We are looking for similarities and differences in the whole ethnographic model. The proof of the tolerance of the municipality of Kardzhali to the different ethnic groups is the fact that in the cultural calendar, along with the national holidays there are festivals of the different ethnic groups in the region.

Keywords: traditions, customs, religion, crafts, culture.

About the author

Yova Stefanova is a PhD student in the Department of Culture, Historical Heritage and Tourism at the University of Library Studies and Information Technologies. Dissertation topic: “Cultural and Historical Heritage of the Kardzhali Region, Potential for Development of Cultural Tourism”, with scientific supervisor Prof. Dr. Sofia Vasileva. She has participated in two international scientific conferences: the Scientific Conference “Society of Knowledge and Humanism”, paper: “Holidays and Festivals in the Eastern Rhodopes” and the scientific conference “Smart City”, paper: “Smart City”.

To contact the author: iovastefanova@abv.bg